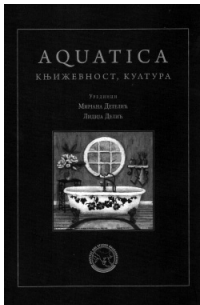

S druge strane, predstavljene su gradske scene sa životinjama kao što je to npr. cirkus ili pak građanski portreti ljudi s njihovim životinjama, psima, mačkama ili konjima, primjerice umjetnika Milivoja Uzelaca, Vladimira Filakovca, Naste Rojc ili Miroslava Kraljevića. Posebno su sugestivni prikazi kućnih ljubimaca, nadasve pasa kao što su *Doga na divanu* Vladimira Filakovca, *Vučjak* Zlatka Šulentića ili *Doga Fingal* Ise Kršnjavog. Ludički odnos prema životinjama prisutan je u djelima Antuna Maslea, Vaska Lipovca i Ivana Kožarića. Poseban, mučan segment izložbe predstavljaju prikazi mrtvih životinja. U razvijenijim društvima aktivizam se bavi iskorištavanjem životinja i u umjetničke svrhe, bilo to safari ili *selfie* fotografiranje sa životinjama, bili to prodajni motivi na gotovo svakom proizvodu. Svaki umjetnički rad ima cijenu – prodajnu. Životinje na platnu, skulpture životinja ostaju nahvaljene njihovim tvorcem – potpisom one *druge* životinje na dnu negdje u uglu.

Da se animalistički izrazimo, izložba ima glavu i rep. Pokazuje kulturno-animalističku ulogu umjetnosti kao poticateljice razmišljanja, kroz antrozoološki pogled na svijet u kojemu dišemo. Izložba se također može proučavati i kroz izniman katalog izložbe i esej autorice Dajane Vlasićević kojim objašnjava jedno vremensko razdoblje u kojem su nastala fascinantna umjetnička ostvarenja nedovoljno istražene i zapostavljene likovne teme – animalistike.

Bruno Beljak

Aquatica. Književnost, kultura,
ur. Mirjana Detelić i Lidija Delić,
 Balkanološki institut SANU, posebna
 izdanja, knj. 122, Beograd 2013., 454
 str.

Serijal tematskih zbornika posvećenih životinjama u književnosti i kulturi, u izdanju Centra za naučna istraživanja (SANU i Univerzitet u Kragujevcu), a potom Balkanološkog instituta SANU u Beogradu, započet je 2011. tematom o pticama (*Ptice: književnost, kultura*), nastavljen naredne godine zbornikom o gmizavcima (*Guje i jakrepi: književnost, kultura*), dok treća knjiga u nizu – *Aquatica: književnost, kultura* – donosi radove posvećene vodi, ribama i drugim vodenim bićima. Tako je iscrtana, prema rečima urednica Mirjane Detelić i Lidije Delić, dvostruka mitska vertikala: jedna koja povezuje nebeski i podzemni svet i druga koja spaja elemente: vazduh, zemlju i vodu.

Dva lingvistička priloga na početku zbornika povlače još jednu liniju, horizontalu koja spaja tradicionalnu i savremenu kulturu. Koristeći obimnu građu iz dvadeset četiri srpska dijalekatska rečnika, četiri terminološke zbirke i dve zbirke narodnih umotvorina, sa terena svih šest dijalekata, Sofija Miloradović grupiše i tumači brojne imeničke i pridevske tvorbene derivate koji u osnovi imaju imenicu *voda*, kao i sintagmatske spojeve, frazeologizme, jednostavne usmene oblike i verovanja u kojima je ova leksema ključna reč. Tako, odgonetajući semantiku jezičke slike sveta, otkriva zapretene slojeve tradicionalne kulture.

Da jezik takođe može biti ključ za razumevanje savremene slike sveta, a da frekventni metaforički izrazi referiraju na aktuelna zbivanja i ispisuju svojevrstu hroniku savremenog društva, pokazuje Marija Ilić kroz analizu metafora koje spajaju svet riba i svet ljudi. Poređenjem izraza frekventnih u tradicijskoj kulturi i savremenog razgovornog i medijskog diskursa, utvrđuje da je među najvitalnijim metaforama preslikavanje žena – riba, te da je slovenskoj tradiciji poznata paralela između čutljivog, nemog čoveka i ribe ustupila mesto metaforama koje su veoma aktuelne i u engleskom jeziku, a koje asociraju na današnji surovi svet krupnih i sitnih riba, pravo jačeg i lov u mutnom.

Posebno poglavlje posvećeno folklorističkim istraživanjima usmereno je pretežno na bića vezana za podvodni svet, a manji broj priloga ispituje tradicionalno ambivalentno poimanje vode kao primordijalnog, plodonosnog i stihijskog elementa. Na početku je sintetički pregled predstava o stanovnicima podvodnih carstava i vodenih svetova u usmenoj prozi, Snežane Samardžije. Ona odgoneta značenjski potencijal i žanrovsku uslovljenost pojave čudesnih bića i vodenih životinja, funkcionalno polarizovanih na neprijatelje, pomoćnike, darodavce ili sporedne likove. Brojne akvatične vrste (ribe, rakovi, vodenjaci, aždaje), ali i kopnene, projektovane u podvodni svet (đavoli, princeze žabe, krilati i vodeni konji i bikovi), otkrivaju protivrečnu semantiku vode kao *materie prime* i kapije među svetovima, simbola plodnosti, obnavljanja i umiranja, nastanka i nestanka.

Sledi niz članaka o bićima vezanim za svet vode. Tako, transformacije sirena u usmenom predanju i folklornim ikonografijama prati Suzana Marjanić. Uočava liniju koja seže od anatomske Boginje Ptice Grabljivice i antičkih polužena – poluptica, omamljujućeg glasa, vezanih za podzemlje, susreće se sa severnoevropskim konceptom vodenih vila u formi žena – riba, da bi se u usmenim hrvatskim predanjima spojila s predstavama o morskoj medvedici. Takođe iscrta putanju likovnih koncepata sirena – od anatolskih, egipatskih i starogrčkih prikaza čudesnih pticolikih i ribolikih ženskih božanstava, preko srednjovekovnih ilustracija u bestijarijama, do savremenih logoa kompanija, simbola korporativnog kapitalizma.

Upoređujući klasičnu etnografsku građu i savremene terenske zapise predanja o vodenom vlasinskom biku, Smiljana Đorđević Belić prati transformaciju arhiteksta, naslojavanje novih sadržaja i redukciju prvobitnih, kontaminacije i prefunkcionalizacije sižea, te tako utvrđuje logiku razvoja žanra, dokazujući da je narativ uvek poližanrovski. Ispitivanje pragmatike žanra osvetljava mitološke narative kao potencijalne nosioce ličnog, kolektivnog, lokalnog i istorijskog iskustva, koji funkcionišu u izmenjenoj, selektovanoj i imaginarnoj zajednici. Autorka takođe analizira status mitološkog teksta u medijskom diskursu, šireći polje proučavanja folkloristike sa tradicionalnog na područje masovne komunikacije.

Etnolingvističku analizu tipova zagonetaka o vodenim životinjama Biljana Sikimić zasniva na širokoj indoevropskoj građi, dijahronijski sagledavajući kontinuitet metaforičkog kodiranja vodenih bića, kao što su ribe, rakovi, školjke, pijavice, sunđeri, i njihove morfologije, način kretanja ili dominantne karakteristike. Podvlači da su zagonetke strukturisane uobičajenim paremiološkim postupkom inverzije i opozicije, pri čemu oskudna taksonomija denotata svedoči o svedenom folklornom dijapazonu vodenih životinja u južnoslovenskoj paremiološkoj tradiciji, gde se one poimaju isključivo generički, ne razvrstavajući se na pojedine vrste. Takvoj tradicionalnoj percepciji biodiverziteta odgovara nerazudeni akvatični habitus, ograničen na lekseme koje označavaju vodu ili more.

Komparativni etnološki prilog Ljubinka Radenkovića posvećen je vodenim demonima. Između brojnih slovenskih mitoloških bića koja stanuju u vodi i pored nje – čudovišta, zoomorfni stanovnici voda, vodeni duhovi i vile – autor izdvaja vodenjake, daje njihov opšti pregled u širem slovenskom kontekstu i nalazi paralele u nazivu, izgledu i funkciji. Uočava dve odeljene

grupe – vodene duhove nastale od utopljenika i demone čuvare određenog areala i kolektiva, bliske rodonačelnicima plemena.

Motive južnoslovenskih pesama o raku koji prosi žabu, a ona ga odbija, Ljubica Đurić samerava s analognim primerima iz brojnih poslovice, izreka, etnoloških predanja, verovanja, magijskih tekstova i obredno-religijske prakse Istočnih i Južnih Slovena. Etnolingvistička analiza pokazala je da su ove pokudne pesme, koje se danas doživljavaju kao komične, parodijske, nekada bile deo obredne inverzije, antiponašanja, rugalice u sklopu kompleksnih slovenskih svadbenih rituala, sa naglašenom bračnom i erotskom simbolikom, a sve u ulozi zaštite ili provere telesnih mana mladenaca.

Ljiljana Pešikan Ljuštanović ambivalentnost ribe u različitim slovenskim usmenopoetskim žanrovima tumači njenom sličnošću sa prirodom vode, graničnim prostorom. Zapaža funkcionalne, morfološke i simboličke korelacije između ribe, zmaja i zmije, a takođe pokazuje kako se funkcija ribe i poroda koji se zahvaljujući njoj rađa dihotomno realizuje kao plodnost, život, mudrost, ili kao neplodnost, čudovišnost, smrt, u zavisnosti od uzusa žanra.

Ko se krije iza figure Sunčeve sestre, Mesečeve prvobratučedi i Daničine posestrime koja sedi na srebrnoj stolici u studenoj vodici, otkriva Đorđina Trubarac Matić uporednom analizom motiva srpskih mitoloških lirskih pesama o caru i neobičnoj devojci i predstava o boginjama voda u indoevropskom arealu. Uspostavlja tipološku liniju koja spaja vilu, vladarku voda, Artemidu, žensko božanstvo u obličju košute, neustrašivu devicu ratnicu i ocrta konture zajedničkog im mitologema, baziranog na ideji životvorne vode.

Poslednja tri folkloristička članka posvećena su semantici vode u usmenopoetskom nasleđu. Polazeći od pajske-pilarovog dualističkog koncepta prostornog rasporeda slovenskih toponima, Mirjana Detelić potvrđuje arhaičnu simboliku vode kao granice između dva sveta. Dešifrujući značenje i lokusnu funkciju bunara i izvora u hrišćanskoj i muslimanskoj epici, zaključuje da je epska pesma markirala dva distinktivna obeležja vode: zagađenost, grozničavost bunarske vode, zajednički topos bunara i groba u gori, tj. dodir sa donjim svetom, i hidromantsku funkciju mirne površine vode, ogledala, čime se ukida prostorno i vremensko razgraničenje i otvara mogućnost dimenzionim manipulacijama. Tako se pokazuje univerzalna ambivalentna simbolika vode i kao granice, i kao prelaza, kapije.

Lidija Delić ispituje atribuciju vode i formule u kojima se javlja leksema voda, na obimnoj građi od preko 1000 epskih pesama. Primećuje da su dva oprečna usmenopoetska mehanizma, realistički i mitološki, kodirala epske opise vode, koja je pretežno hladna, mutna i krvava, ali da preovlađuje empirička atribucija, iako često prikriva arhaična značenja. Simboličku htonsku dimenziju jasnije otkrivaju epske alternacije vode, vina i krvi kroz prostorne analogije i formule na jakim strukturnim mestima pesama.

Antropološko-lingvističko istraživanje Svetlane Ćirković o vodenom ekosistemu u usmenim narativima otvara vrata kod nas nedovoljno zastupljenoj disciplini, koja spaja humanističke i prirodne nauke – ekološkoj antropologiji. Posle kratkog osvrtu na osnovne teorijske postavke, razvoj i pravce izučavanja ove discipline, kao i na mogućnosti povezivanja proučavanja ekoloških narativa s ekokritikom i književnom ekologijom, autorka analizira iskaze o kanalu u selu Batković u kojima se reflektuje svest sagovornika o značaju čiste vode, a ugroženost životne sredine ne odvaja od urušavanja vrednosti tradicionalne kulture.

Treći, najobimniji deo zbornika obuhvata raznovrsna proučavanja autorske književnosti, istorije umetnosti i filma. Ovu celinu otvaraju dva priloga koja posmatraju umetničke reinterpretacije folklorističkih predložaka, te predstavljaju kompoziciono odlično pozicionirane kopče između dva poglavlja zbornika. Prva od njih je istraživanje Marjetke Golež Kaučič, koje se jednim delom

oslanja na folklorne diskurse o ribi Faroniki, koja na svojim leđima drži Zemlju i pokretima utiče na seizmičke aktivnosti i potope, a drugim seže u poimanje savremenih književnoumetničkih, likovnih i muzičkih obrada ovog mitološkog predloška. Kombinujući arhetipske teorije i antropološki pristup tradiciji sa fenomenološkim i ekološkim razmatranjima savremene umetnosti, autorka dolazi do važnih zaključaka koji osvetljavaju relaciju usmeno – pisano: rekonstrukcije i umetničke transformacije folklornih narativa čuvaju prošlost u sadašnjosti, a istovremeno kroz intertekstualne procese i razne mehanizme kulturnog sećanja ponovno ulaze u kulturnu i književnu cirkulaciju.

Drugi članak sastavnica dva dela zbornika jeste komparativna studija Marije Šarović. Ona u fokus analize postavlja vilu brodaricu južnoslovenskih epskih pesama, predanja i bajki naspram zapadnoevropske vodene nimfe, oličene u Fukeovoj Undini. I pored očiglednih sličnosti koje se tiču porekla, izgleda, funkcije, motivskih sklopova, distinktivno je polarizovano tipološko kodiranje, koje južnoslovensku vilu oblikuje kao osvetoljubivu, surovu, borbenu ratnicu, a zapadnoevropsku kao nežno, ženstveno božanstvo, eterične lepote, pa se tako u likovima vodenih vila odslikavaju dva medija – usmeni i pisani, dva različita kulturnoistorijska miljea – istočni i zapadni i dva religijska koncepta – paganski i hrišćanski.

Nemanja Radulović ispituje narative o Atlantidi i potonulim svetovima, u brojnim ograncima savremene ezoterije, ritualne magije i popularnoj kulturi koja ih usvaja – okulturi. Otkrivajući nijanse različitih recepcija teozofske mitologije o svetskim ciklusima, propalim civilizacijama i potopljenim kontinentima, povlači demarkacione kulturološke linije među rasprostranjenim metafizičko-spiritualnim učenjima i utvrđuje osnovne postulate doktrina koje te tokove prate. Takođe analizira mehanizme povezivanja dve sfere kulture – ezoterije i književnosti, tj. prelazak mitološkog u ideološki narativ, koji mit izokreće, reinterpretira, potiskujući etiološko poimanje eshatološkim.

Funkcije i značenja motiva vode u modelima utopijskih hronotopa predmet su interesovanja Bojana Jovića. Zajednički presek svih fiktivnih arkadijskih svetova, od mita o zlatnom dobu, preko Morove zamisli, do savremenih utopija koje se oslanjaju na moći nauke i tehnike, jeste motiv vode. Utopijski hronotop je sačuvao arhetipsku predstavu o dvovalentnoj prirodi ovog praelementa – u njemu voda figurira kroz dva osnovna modaliteta: spoljašnji – more ili okean kao prirodna ili natprirodna granica koja odeljuje idealni svet od običnog, i unutrašnji – reke i izvori kao lek i otrov, pamćenje i zaborav.

Pregled akvatičnih motiva u pisanoj i likovnoj tradiciji, ovoga puta realnog hronotopa – Kotora od 14. do 17. veka, donosi Valentina Živković i analizira ih u istorijskom, sociološkom, religioznom i kulturološkom kontekstu. Religijska praksa, renesansno pesništvo, žitija, crkveni i sudski spisi, zakonski propisi, gravire, reljefi, ikone otkrili su duboku ukorenjenost vode i raznovrsnog vodenog sveta u kotorsku srednjovekovnu tradiciju i svakodnevicu.

Novo čitanje Šekspira nudi Vladislava Gordić Petković odgonetajući slike mora, pučine, reke, kiše i suza u njegovom dramskom i poetskom opusu. Uočava da je leksema “voda” relativno retko prisutna, a da njena semantika, koja izneverava arhetipsku simboliku, jer implicira kratkovekost, varljivosti sudbine, nestalnost, dvojnost telesnosti i duhovnosti, opasnost, tugu, slabost, ženski princip, varljivi znak hrabrosti, korelira sa tragičnim, slabim i impulsivnim Šekspirovim junacima.

Dva članka istražuju epsku sagu Hermana Melvila o čuvenom belom kitu i potonje scenske adaptacije. Prvi, Dragane Mašović, fokusira se na markiranje Melvilovih dekonstrukcijskih postupka kojima demistifikuje uvreženi ideološki format i razara tradicionalno poimanje životinjskog, “ne-ljudskog”, neartikulisano svet, sagledanog iz egocentrične čovekove perspektive.

Kroz kritiku raznovrsnih narativa o kitovima, Melvil deprogramira čitavo intelektualno zaleđe zapadnoevropske kulture, udarajući na suvereni položaj čoveka.

Beskonačni potencijal interpretacije romana o Mobiju Diku otkrivaju Nevena Daković i Biljana Mitrović analizom njegovih dominantnih odlika i raznovrsnim čitanjem, koje ukazuje na složenu simboliku, konstruisanu pod uticajem političkih promena, demokratizacije, prividnog multikulturalizma, postkolonijalnog buđenja, u zavisnosti od idejnog konteksta. Nadalje prate kako se ovaj poliznanrovski roman utkiva, preoblikuje i dobija nova značenja u filmskim obradama, što svedoči o slojevitosti dela i univerzalnosti teme o borbi čoveka i prirode i strahu od nepoznatog, ali i od sopstva.

Transformaciju folklornih predstava o akvatičnim bićima u književnosti za decu ispituju radovi Tijane Tropin i Jovana Ljuštanovića. Prvi od njih prati kako se mitološka matrica o vodenjaku, htonskom opasnom biću iz demonoloških predanja, ulazeći u svet dečije književnosti, prilagođava pedagoškim kriterijumima, koji isključuju nasilje, a vodenjak evoluiru u bezopasno, prisno, dobroćudno i nestašno biće. Na primerima nemačkih, čeških i srpskih balada, autorskih bajki, romana i parodičnih bestijarija, autorka pokazuje kako se vodenjacima pomoću humora i groteske oduzimaju mračne crte i kako se oni "adaptiraju" dečijem poimanju sveta, dok žanrovska fantastika namenjena odraslima takođe odstupa od mitološkog prototipa, ali u pravcu naglašavanja erotskog.

Jovan Ljuštanović istražuje simboličku funkciju ribe u trima poemama za decu iz sredine prošlog veka – *Ribaru i mačku* Branka Čopića, *Plavoj ribi* Arsena Diklića i *Guriju* Stevana Raičkovića. Otkriva da iskonska simbolika ribe, baštinjena iz tradicionalne kulture, kao bića koje ciklično obnavlja život i istovremeno vodi u donji svet mrtvih, u dubljim slojevima teksta prelazi u moderni, unutrašnji, psihološki simbol junakove egzistencije i utopijskog jednostavnog života, u kome se realizuju čovekova sloboda i vitalizam.

Celinu zatvara prilog Zoltana Viraga o metaforici reke, mora i delte u poeziji i prozi mađarskih umetnika u Vojvodini, okupljenih oko časopisa *Új Symposion*, 70-ih godina prošlog veka. Virag zaključuje da se opsesivne teme ovih autora – putovanje, migracije, specifični identiteti, reflektuju kroz slike mora, reke i delte, koji zajedno označavaju sabirno polje, spojnicu i propusnu membranu, mešavinu i neprekidno strujanje, u čemu se prepoznaje Vojvodina, prostor ukrštaja, spajanja i razdvajanja različitih civilizacija, kultura, tradicija i jezika.

Zbornik *Aquatica: književnost, kultura* i sam je sabirno polje raznovrsnih multidisciplinarnih tokova koji se ukrštaju i struje u različitim pravcima, ali tvore zajedničku mrežu, deltu naučnih saznanja o složenoj simbolici vode i akvatičnog sveta, u poetskoj, likovnoj, filmskoj umetnosti, u tradicionalnoj i savremenoj kulturi i jeziku. Pokazalo se da raznovrsni pristupi – lingvistički, književnoteorijski, antropološki, kulturološki, ili oni koji nastupaju s pozicije istorije umetnosti, proučavanja religijskih ideja ili analize medijskih diskursa – iz različitih uglova osvetljavaju kontinuum akvatičnih simbola, utkanih u sve aspekte ljudskog društva. Taj neprekidni tok počinje od arhetipskih ambivalentnih predstava o vodi i vodenim bićima, u njega se kroz civilizacijske mene ulivaju nove struje, da bi se u delti moderne umetnosti i kulture sjedinili kao polivalentni, amalgamski, semantički potentni simboli, koji preko folklorne matrice naslojavaju slične, izvedene ili sasvim oprečne značenjske prelive. Jedinostveni zaključak raznorodnih naučnih priloga otkrio je odličnu koncepciju i preciznu strukturiranost ovog zbornika, koji može poslužiti kao uzor kompleksnog, celovitog i zaokruženog naučnog poduhvata.

Danijela Petković